

Privire istorică asupra evoluției proprietății în context politic

Conf. univ. dr. Danciu Elena Tereza *

Historical survey on the evolution of the concept of ownership seen in a political context

The analysis of the institution of ownership in the Roman Law and the one of its evolution in Romania points a strong connection between the political power and this important juridical institution. There is a distinct tendency of the state to institute a control, more or less justified, on the fundamental juridical institutions, among which the ownership, especially when we are speaking of an authoritarian political power or of the period of the dictatorial regimes

Key words: ownership, control by the state, evolution, ownership's features of inviolability and sacredness.

Cuvinte cheie: proprietate, controlul statului, evoluție, caracterul sacru și inviolabil al proprietății

1. Puterea politică și dreptul de proprietate în sistemul juridic roman.

Legătura dintre puterea politică și dreptul de proprietate reprezintă imaginea publică a unei instituții de drept privat. Această imagine se reflectă încă din antichitate atât în mentalitatea socială și economică pe care fiecare individ o are față de proprietate, cât și în mentalitatea juridică creată de stat în diferite epoci istorice și în diferite sisteme ale dreptului. Instituția proprietății este alături de cea a familiei una dintre cele mai importante instituții, care poate avea o abordare complexă: socială, politică, economică sau juridică. Importanța proprietății rezultă și din faptul că din punct de vedere al reglementării juridice poate fi considerată cea mai veche, pornind de la normele de conduită ale societăților arhaice și până la normele juridice actuale.

În general, dreptul de proprietate a fost amplu reglementat la popoarele cu o populație sedentară și cu o economie, inițial, agricol-pastorală. Printre aceștia, cei care au creat un sistem juridic, pornind de la "aplicarea simplă, dar inexorabilă, a principiilor de drept, prescrise de către natura însăși"¹, sunt romanii, ajungând să fie de neegalat chiar de către popoarele civilizate ale lumii antice și să reprezinte temelia sistemului juridic european continental. Rigurozitatea normelor și principiilor dreptului roman ar putea fi explicată prin faptul că fundamentul legii l-a constituit întotdeauna statul; libertatea nu a fost decât o altă expresie a dreptului de cetățean în accepțiunea sa cea mai largă, întreaga proprietate s-a bazat pe concesionarea ei particularului, explicită sau implicită, din partea comunității; contractul nu este valid decât după ce comunitatea l-a confirmat prin reprezentanții ei, testamentul numai după ce a fost confirmat de către obște².

Referindu-ne strict la instituția proprietății, se poate face distincție între o proprietate a familiei, o proprietate a comunității, o proprietate a statului. În cazul

*Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept și Științe Administrative; Analiza instituției proprietății în dreptul roman și evoluția acesteia în România, relevă o legătură puternică între puterea politică și această importantă instituție juridică. Există tendința statului de a institui un control, mai mult sau mai puțin întemeiat, asupra instituțiilor juridice fundamentale, printre care și proprietatea, mai ales atunci când vorbim de o putere politică autoritară sau de perioada regimurilor dictatoriale.

¹Theodor Mommsen, *Istoria romană*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 48.

²Theodor Mommsen, *op. cit.*, p. 103.

proprietății particulare distingem, de asemenea, între proprietatea quiritară, proprietatea pretoriană, provincială și peregrină și, în cele din urmă, între dominium.

Proprietatea familială, atestată într-o perioadă anterioară Legii celor XII table, a fost denumită "*heredium*"³ și reprezintă bucata de pământ destinată construirii casei, anexelor și terenurilor din jurul casei⁴. Această proprietate era administrată de *pater familias* în timpul vieții sale, iar după moarte rămânea herezilor sui. Se pare că acest *heredium* ar fi provenit de la prima împărțea, făcută de Romulus, a pământului roman, între primii cetățeni care, pe urmă, s-ar fi transmis de la unii la alții⁵. Concomitent cu această proprietate exista și proprietatea mare, agricolă care purta denumirea de "*fundus*" destinată câmpurilor de cultură și de pășune. Această formă de proprietate era stăpânită de colectivitate, fie că ne referim la tribuni, fie că ne referim la ginți sau la curii. Acest pământ ar fi fost atribuit de Romulus celor trei triburi fondatoare și provenea din cuceriri.

În general, târâmurile provenite din cuceriri făceau parte din categoria *ager publicus* adică a bunurilor aparținând poporului roman în totalitatea sa. *Ager publicus* era inclus în domeniul privat al statului putând fi dat în folosință sau închiriat persoanelor particulare. Vechii autori desemnau terenurile publice stăpânite de către particulari prin termenul de *possessiones*⁶. Spre sfârșitul Republicii întregul *ager publicus* din Italia s-a transformat în proprietate quiritară sub forma latifundiilor, fapt menit să adâncească diferențele sociale și să facă trecerea de la Republică la Imperiu. Rămân *ager publicus* numai terenurile provinciilor cucerite de romani.

În ceea ce privește proprietatea particulară, multă vreme cea mai importantă formă a fost proprietatea quiritară, adică proprietatea cetățenilor romani, având ca obiect lucruri mancipii și putând fi dobândită numai prin anumite acte de drept civil, fapt menit să facă din caracterul exclusiv trăsătura definitorie a acestei proprietăți. Caracteristicile acestei proprietăți precum și modalitățile rigide de dobândire a dreptului de proprietate l-au determinat de Gaius⁷ să afirme că în epoca veche a dreptului roman existau două posibilități: fie să ai proprietate romană, fie să nu ai proprietate deloc. În epoca clasică, proprietatea quiritară tinde să devină mai flexibilă. În plus, mai apar alte trei forme și anume: proprietatea pretoriană, proprietatea peregrină și proprietatea provincială.

Proprietatea pretoriană a apărut pe fondul înfloririi tranzacțiilor comerciale, în special a comerțului cu sclavi. Sclavii fiind considerați lucruri mancipii, înstrăinarea lor nu se putea face decât prin modurile civile de dobândire a proprietății, adică prin mancipațiune, *in iure cessio* sau uzucapiune. Aceste modalități presupuneau o serie de formalități care îngreunează aceste tranzacții. Mult mai ușor era de realizat transmiterea proprietății prin tradițiune, care era un mod natural de dobândire a proprietății și care, fiind lipsită de formalitățile impuse în cazul înstrăinării lucrurilor mancipii, nu conducea spre transmiterea proprietății ci numai a posesiei. În consecință, proprietatea pretoriană a fost creată pentru a ocroti drepturile celui care dobânda un bun mancipiu prin tradițiune.

Proprietatea peregrină a apărut pentru a facilita tranzacțiile comerciale între peregrini și cetățenii romani, iar proprietatea provincială a apărut pentru a fi explicat dreptul pe care îl aveau locuitorii provinciilor asupra terenurilor, în condițiile în care după cucerire terenurile provinciilor erau considerate *ager publicus*. În perioada postclasică, dispar proprietatea provincială și cea peregrină iar proprietatea pretoriană și cea quiritară se

³ Varro, *De rustica*, 1.10

⁴ Pliniu, *Istoria naturală*, 18.2

⁵ Grigore Dimitrescu, *Drept roman*, vol. I, Imprimeriile Independența, București, p. 415.

⁶ Dan Oancea, Emil Molcuț, *Drept roman*, Casa de Editură și Presă "Șansa", București, 1903, p. 110-118.

⁷ Gaius, 2.40

contopesc rezultând o singură formă de proprietate numită *dominium*⁸. Remarcăm, astfel, încă din epoca veche a dreptului roman, existența unei proprietăți publice a statului asupra bunurilor făcând parte din categoria *ius extra patrimonium*. Dintre acestea *res publice* sunt bunurile care, aparținând statului roman, erau destinate fie unei folosințe comune cum ar fi: drumurile, piețele, porturile, teatrele, stadioanele etc., fie serveau acoperirii cheltuielilor sau procurării unor venituri statului roman ca în cazul sumelor provenite din impozite, lui *ager publicus*, *servi publici*, minelor, carierelor și altor proprietăți imobiliare ale statului.

Aceste bunuri erau administrate de către magistrații romani, nu puteau fi dobândite prin uzucapiune sau prescripție achizitivă. De asemenea, lucrurile care făceau parte din domeniul public erau imobilele inalienabile în comparație cu cele din domeniul privat al statului care, în anumite condiții, puteau fi transmise particularilor devenind *res in commercio*. Contractele indirecte cu particularii, care aveau ca obiect bunuri făcând parte din categoria *res publice*, erau supuse normelor administrative⁹. O astfel de reglementare în privința instituției proprietății, pornind de la clasificarea bunurilor, continuând cu apariția posesiei și în cele din urmă a formelor de proprietate sunt de natură să evidențieze o atență preocupare a statului roman pentru crearea unui sistem juridic care să contribuie la consolidarea puterii politice.

2. Evoluția proprietății în România. Istoria României poate fi apreciată ca o istorie a transformărilor succesive care se reflectă și în evoluția sistemului juridic. În perioada antică, cucerirea romană întrerupe evoluția firească a civilizației geto-dacice, provocând transformări în viața politică, socială, economică, juridică și culturală a geto-dacilor.

Retragerea aureliană reprezintă un alt moment de transformare, în urma căruia o populație descentralizată din punct de vedere politic trebuia să reziste și să se adapteze unui val succesiv de migrații. Poate că nesiguranța, conformismul și receptivitatea față de influențele străine cu care ne-am confruntat în permanență își au originea într-o astfel de perioadă.

Dominațiile succesive maghiară și austro-ungară în Transilvania, otomană și rusească în Țara Românească și Moldova au adus, în egală măsură, schimbări. Și, în cele din urmă, istoria contemporană este istoria schimbării de regimuri, de la unul democratic spre un regim dictatorial, culminând cu încercarea de revenire după 1989 la un regim democratic.

3. Reglementarea proprietății în perioada antică și medievală. În perioada antică, până în momentul cuceririi Daciei de către romani aflăm dintr-un text al lui Horațiu¹⁰ că avem cunoscute două forme de proprietate: o proprietate individuală și o proprietate colectivă asupra pământurilor. Fondurile agrare nehotărnicite erau împărțite anual între membri colectivității pentru a fi cultivate fie prin trageri la sorți, fie prin decizia sfatului obștei. Rodele culese de cultivatori reveneau celor care cultivaseră pământul¹¹. Aceste două forme de proprietate existente la geto-daci înainte de formarea statului geto-dac dar și în perioada organizării statale le regăsim mai târziu după retragerea aureliană, când populația rămasă pe teritoriul fostei provincii Dacia trăia organizată în obști teritoriale.

⁸ Teodor Sâmbrian, *Drept roman*, Editura Helios, Craiova, 2001, p. 152.

⁹ T. Sâmbrian, *op. cit.*, p. 151-152; G. Dimitrescu, *op. cit.*, p. 406-407.

¹⁰ Horațiu, *Carmina*, II, 24, 9-16

¹¹ Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc. Drept cutumiar*, Editura Fundației "Minerva", Iași, 1993, p. 16.

Acest fapt este menit să ateste că obștea teritorială era o formă de organizare străveche întâlnită la geto-daci chiar înainte de formarea statului geto-dac. Pe de altă parte, faptul că anumite instituții din dreptul geto-dac au aceeași reglementare după retragerea armatei și administrației din Dacia Romană ne demonstrează o continuitate a normelor autohtone, chiar în perioada în care Dacia era provincie romană și era aplicat dreptul roman.

Referindu-ne la aplicarea dreptului roman în Dacia, în materia proprietății teritoriul Daciei după cucerire devine *ager publicus*, intrând în proprietatea statului roman, iar cei care aveau posesia asupra terenurilor din Dacia erau considerați proprietari provinciali. Alături de proprietatea provincială întâlnim și proprietatea peregrină și cea pretoriană, forme corespunzătoare epocii clasice a dreptului roman, epocă ce corespunde perioadei în care Dacia a fost provincie a Imperiului. Aceste trei forme dispar în epoca postclasică dar dispar și din Dacia după retragerea aureliană, ceea ce demonstrează că influența romană în domeniul dreptului de proprietate a fost temporară. În plus, la o populație legată de pământul pe care îl muncea, având preocupări preponderent agricol-pastorale, obiceiurile juridice sau nejuridice privind proprietatea erau destul de greu de transformat, fapt confirmat și de evoluția acestei instituții până în momentul constituirii statelor medievale românești.

Abia după formarea statelor medievale și a dreptului cutumiar românesc se aduc schimbări în această materie. Întâlnim în această perioadă o proprietate clasificată în funcție de titular, având trăsături specifice în fiecare caz în parte. Proprietatea țărănească este cea care păstrează cele două forme întâlnite în permanență la geto-daci, apoi la daco-romani și mai târziu la români adică proprietatea colectivă și cea individuală.

Proprietatea bisericească obținută din donații particulare sau din dani domnești avea un caracter filantropic care conferea titularilor acestuia largi prerogative în privința administrării și a dreptului de judecată. Proprietatea boierească era o proprietate individuală, având fie un caracter alodial obținută prin acte de vânzare-cumpărare, schimburi, donații sau prin testament, fie un caracter donativ, obținută prin donații domnești condiționate de îndeplinirea obligației de vasalitate față de domn. Proprietatea domnească reflectă cel mai bine autoritatea domnilor Țărilor române

Cutumele românești acordau șefului statului un drept de proprietate eminentă asupra întregului pământ în calitatea sa de vârf al ierarhiei feudale și ca reprezentant al puterii publice. În calitatea sa de proprietar eminent, domnul dădea cuvenita aprobare și publicitate tuturor actelor juridice relative la orice mutație de proprietate. În virtutea aceluiași prerogative, șeful statului confirma stăpânirea pământului proprietarilor ale căror acte de proprietate fuseseră furate, pierdute sau distruse. În aceleași privilegii se încadrează retractul succesoral, instituția numită "darea calului", încuviințarea înființării de sate pe terenuri deșțelenite sau defrișate etc¹².

Dreptul de proprietate își va păstra structura sa feudală chiar și în momentul în care se întrevăd zorii societății moderne. În consecință, primele creații juridice scrise, și anume, pravilele bisericești și pravilele laice: Cartea românească de învățătură și Îndreptarea legii, redactate la jumătatea secolului al XVII-lea nu vor aduce schimbări semnificative în privința reglementării proprietății. Se resimte față de dreptul cutumiar doar o influență a bisericii, ceea ce face să se pună accent pe definiția dintre bunurile laice și cele religioase, între proprietatea laică și cea bisericească

4. Reglementarea proprietății în perioada modernă și contemporană. Putem considera cea de-a doua fază a regimului turco-fanariot ca o perioadă în care cel puțin din

¹² Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 56-57.

punct de vedere juridic încep să fie puse bazele unei societăți moderne. Principalele monumente legislative redactate spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea: Codul Calimach, Legiuirea Caragea, Manualul juridic al lui Andronache Donici, Pravilniceasca Condică folosesc surse moderne din creația juridică europeană. În ceea ce privește dreptul de proprietate se recunoaște acestuia un caracter absolut, se pun baze contractuale dreptului de folosință și se încearcă, fără succes, printr-o interpretare abuzivă și tendențioasă a domnilor fanarioși să se desființeze drepturile străvechi de proprietate nu numai ale țaranilor dar și ale boierilor, conferind domnilor în virtutea lui *dominium eminens* prerogative mai largi decât fuseseră recunoscute în Legea țării.

Conceptul modern de proprietate începe să se întrevadă chiar prin reformele lui A.I. Cuza: prin reforma agrară, prin dispozițiile Codului civil de la 1864, completate cu dispoziții ale altor legi referitoare la proprietatea funciară, industrială sau comercială. În Codul civil, proprietatea, considerată cel mai important drept real, este amplu reglementată, precizându-se atributele sale, distincția dintre diferitele forme de stăpânire a lucrurilor (nuda proprietate, posesia, detenția). În egală măsură, sunt reglementate și celelalte drepturi reale, cum ar fi servituțile sau uzufructul¹³.

Față de dispozițiile Codului civil, Constituția de la 1866 confirmă proprietății un caracter sacru și inviolabil. Spre deosebire de aceasta, Constituția de la 1923 relativizează drepturile de proprietate, care devin garantate. Tot prin Constituția din 1923 se precizează că bogățiile subsolului sunt proprietatea statului. Schimbarea de regim din 1947 aduce cu sine mari transformări în privința regimului proprietății. Potrivit concepției comuniste eliminarea exploatării omului de către om devine posibilă prin declararea trecerii mijloacelor de producție aflate în mâini particulare în proprietatea statului, ca bunuri ale întregului popor, prin declararea pământului ca aparținând celor ce muncesc. S-a putut astfel îndeplini în baza Constituției de la 1948 naționalizarea mijloacelor de producție, exproprierea proprietăților moșierești și colectivizarea proprietăților agricole¹⁴. Marea proprietate a statului creată în perioada regimului comunist de către și pentru cei ce muncesc limitează în mod simțitor proprietatea individuală și diminuează semnificativ prerogativele acesteia, așa cum fuseseră reglementate în Codul civil de la 1864 și în Constituția din 1923. În numele aceste aparente democrații se instituie un control excesiv asupra proprietății care își pierde configurațiile sale clasice. Revenirea la vechile reglementări avea să se facă prin înlăturarea regimului comunist în decembrie 1989.

În concluzie, analizând instituția proprietății în dreptul roman și evoluția acesteia în România, se poate observa nu numai o legătură între puterea politică și anumite instituții juridice dar și tendința statului de a institui un control mai mult sau mai puțin întemeiat asupra acestor instituții, mai ales atunci când vorbim de o putere politică autoritară sau de perioada regimurilor dictatoriale.

¹³ E. Cernea, E. Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Press Mihaela SRL, București, 1999, p. 204.

¹⁴ Barbu Berceanu, *Istoria constituțională a României, în context internațional*, Editura Rosetti, București, 2003, p. 458.